

DPN 5367

Title : चरक रहस्य CARAKA RAHASYA

Run. No. 6058

Cat. No. 288

Micro. No.

Subject *Medicine*

Religion : Hindu / Bauddha

Language : ☒ Skt. / ☐ New. / ☐ Nep. / ☐ Skt. - New. / ☐ Maith. - New. / ☐ New. - Nep. /

Size in cms. 25 x 11

Folios ⁷
(98-114) *missing* 99-102, 104, 106, 108-109, 113
Chapt. / act /

Lines (in a page) 10

Compl. / ☒ Incompl.

Author / translator

Scribe / donor

Date: NS / SS / VS / KS

Ruler / place

Script : New. / ☒ Dev. / Bhuj. / Ran. /

Illus. :

Material : palmleaf / ☒ paper / thyasaphu /

Condition : fine / ☒ damaged by worms, rats, water /

Beginning, colophon, post-colophon :

0 cms.

5

10

15

20

15

10

5

0 cms.

5

10

15

20

25

20

15

10

5

0

5

10

15

20

25

30

CENTIMETERS

सखं कालानुवर्तिभिः शीतोऽपि लिख्यमानो घेयथा सन्महीगुरोः शीतं प्रविशितं मृदं विमलं लस्य
 द्रुणं प्रहसन् दिव्यमुदकं मृदं पात्रमपेक्षते श्वेतकषायं भवति पात्रं रेव सति कृत्वा असंतुनीले भवति म
 धुरं कं समं न्तिके कपिले कटुकं प्रोक्तं मृदं परेल वरणा नितं यत्ति र्दुर्भिरा ख्यातं सर्वशस्त्राभिसौरु
 रणाः नद्यः पाषाणसिकतावाहिभ्यो विमलोदकाः पश्चिमाभिमुख्यायाश्च पश्चाता निर्मलोदकाः प्रा
 ये मृदुवहागुर्वीयाश्च पूर्वममुद्राः परिपात्रमवापाश्च विष्यसत्यमपाश्च पाः शिरो हृद्गकु
 ष्ठा नांता हेतुः स्त्रीपदस्य च वमुधा कीटस्य रसुमलसं हृषितोदकाः वर्षा जलवहानघा सर्वदोषसमी
 रणाः वापी कूपनडा गोक्षसराः प्रस्रवणान्द्राश आरूपधन्मशैलानां गुणा दोषेर्विभावयेत् पिष्टि
 नं हृमिलं किन्नपरीमेवाल कर्दमैः विवर्णविरसं सांद्रं दुर्गंधिनं हि जलं विप्रान्निदोषं लवणमनुप
 दत्तगाल्पि ॥ इत्थं बुवर्गि प्रोक्तो यमस्यमः सुविनिश्चितः ॥ स्वादुशीतं द्रवं लिख्यमानं हलं लक्ष्मणपिष्टि
 लं गुह्यं मंदं प्रस्रवणं च गच्छेदशगुणं पयः न देवं गुणमेवो जमा मा मारभिवर्द्धयेत् प्रवरं जीवनी

20

च.र.
२२

पानां क्षीरमुक्तं सायनं। महिषीणां गुरुतरंगव्याघ्रं तत्र पयः। स्नेहान्नममिद्राणामत्यग्रीनां वतचित्तं
 ६। क्षीरं क्षीरमुक्तं शमीष्वलवरां सद्यु। शलं वातकफानाहृमिशोथोदराशीमां। वस्यं स्नेहं पीकं सर्व
 सुलभमेकमयं यय। सामं सलवरां ससंसारवावातकफापह। छागं कृत्वा यमधुरं शीतं प्रादिपयो लघु।
 रक्तपित्तातिमारप्रंक्षयशोषक्षरायहं। हिक्काश्वासहरं तस्य पित्रे स्नेह्यलमाविक्तं। हस्तिनीनां पयो च
 स्यं युद्धेयं करं परं। जीवनं वंहरां सात्यं स्नेहं मातुषं यय। नावनं रं कपि जे चने पंरां वाक्षिष्
 तिनां रोवर्नदीयनं वृष्णं स्नेहं यवलवर्दनां पाके। स्तसु स्रं वातप्रमं गत्यं वंहरां दधि। पानं सचा
 निसारे च शीतं केविषमक्षरे। अतुचौ मवृकं छेचकार्षेयं च दधि शस्यते। शरद्वीष्मचसने सु प्रायसो
 दधिगहितं। रक्तपित्तकफोच्छे सुविकारि क्वहितं चतन। त्रिदोषमंदक निस्सा जातं वातप्रदधि सु
 कृतं। सरस्वत्या निलहरी मंदः श्रोत्रो विशेषतः। शोकां शोयहरी दोषमत्रा होदराह्वो। स्नेह
 व्यापारि पांडुत्वत कंदघाद्रेषु च। संताहि दीपनं हघनं वनीतं नवो दुते। अहं पयो वीकार प्र

15

10

5

मुक्तः प्रायोपपेगिकः। इव्यारि नहि निर्देष्टुं शक्यं कास्म्येन नामभिः। यथानामो यधं किं चिदश्यामा
 वचोपधा। द्रव्यं तज्जथावाचमनुक्तं मिह यं द्रवेत्। चरं शरीरावयवाः स्वभावोधातवः क्रियालि
 गं प्रमाणं संस्कारो मात्रा वास्मिन्परीक्ष्यते। चरो न यजलाकाशधम्याघोमक्षसंविधिः। जलजा रूप
 जश्चेव जलान् पचराश्वये। गुरुभक्ष्याश्च ये सत्वाः सर्वे ते गुरुवः स्यताः। लघुभक्ष्यास्तु घवो धवजा
 धनवारिणः। शरीरावयवाश्च शिरःसंधादयस्तथा। शक्तिमांसाद्रुतं संधात्तो रशिरस्य
 दं। दृपशो वस्तिमिदं च श्रोणी वक्रौ यक दुदं। मांसाद्रुतं विधापथा स्वमंध्यमस्त्रिच। स्वभावात्त्रयवो
 मुक्तास्तथा लावकपि जलाः। स्वभावाद्गुरुवो माधावराहमहि वा स्यताः। धातुनां शोणीता घानां गुरु वि
 पाघघो ज्ञरं। अलसेभ्यो विशिष्यते प्राणिनो ये बहुक्रियाः। गौरवर्तिगसामं पंसां स्त्रीणां चलाधव।
 महाप्रमाणा गुरुवः स्थजातो प्रघवोः स्यताः। गुरुणां लाघवं विधात्संस्कारास्त्रिपयं। व्रीहेली जायथा च
 स्यः शक्रां सिद्धिं उकाः। अस्या दाने गुरुणां च लघुनां चातिबेबने। मात्राकारणमुद्दिष्टं इव्याणां गुस्ताप

0

5

10

15

20

25

30

CENTIMETERS

20

च. २
१०३

वे। गुरुणा मत्प्रमादे पल घनांत पिरिष्यते। मात्रां द्व्यारण्ये संज्ञे मात्रावाग्निमयेक्षते। कलमागिग्यमापु
 श्वप्राणाश्वाप्तौ प्रतिष्ठिताः। अन्नपाते धनेश्वाग्निर्हीयते। शाम्यते। मया। गुरुलाघवविज्ञेयं प्रायेण
 ल्यवलाभ्यति। मंदकस्मीनलारेष्वास्तु कुमारास्तु खोविताम्। दीप्ताग्रयः स्वराहाराः कर्मनित्याम
 होदराः। येनराः प्रतिज्ञांश्च स्वनावशंपगुरुलाघवं। हिताभिर्जुहवास्त्यमन्नरग्निममाहितः। अन्न
 पानमपि द्वित्रीमात्राकालौ विचारयन्। आहिताग्निः सदापथ्यामन्नरश्चैजुहोति यद्विसेद्विसे
 वस्य जपत्यपि दानि च। नरं निश्चेयमेमुं सात्त्व्यं जं पानमोजनो मज्जेमा मयोः केचिद्वा विज्ञेय
 नरादृतेः। षड्विंशंतु स हस्त्राणि नारीणां हितमोजनः। जीवत्यनाहरो जंतुर्जितात्मा सम्प्रतः सतामि
 ति॥ ॥ तत्र श्लोकः॥ अन्नपानयुगाः साग्न्यवर्गद्वयद्वयानिश्चिताः। सगुणान्नयानातिगुरुलाघव
 संज्ञेः। अन्नपानविधावुक्तं तत्परिष्पं विशेषतः। प्राणः प्राणभूतामन्नमन्नलोकोभिधापते। वर्गप
 सारः सौंदर्यजीवितं प्रतिभास्तुरवांतुष्टिः पुष्टिर्वलं मेधासर्वमत्रेतिष्ठितं। लौकिकं कर्म यद्वैजोच

गम.
१०३

10

5

हर्तुं न तस्याप्यगोशोचितं व्यमनीषिणेति॥ तत्र श्लोकः॥ आहारप्रभवं वल्लरोगाश्चाहारसंभवाः। हिताहित
 विशेषास्तु विशेषस्तु वदुःखयोः। सहित्वेव संहिते च दुःखानां देहसत्त्वयोः। विशेषारोगसंवाश्च धातुजा
 प्रपृथक् प्रपृथक्। तेषां चैव प्रशमनं कोष्ठद्वारा वा मुधैत वा दोषा यथा प्रकृष्यन्ति सा स्वाभ्यः कोष्ठमत्सवः। प्र
 क्षाजयोर्विशेषाश्च संस्थानुररिजं च यत्। विविधाशितपीतीयेतत्सर्वं संप्रकाशितमिति॥ ॥ अथातो
 दशप्राणायामनीयमध्यायं व्याख्यास्यामः॥ ॥ इति हस्त्राह भगवान्नात्रेयः॥ दशोपायतनान्याहुः प्राणा
 येषु प्रतिष्ठितः। शंखो मर्मत्रयं कंठो रक्तं शुक्रे जसौ गुदे। जानीं द्विप्राणि विज्ञानं चेतनो रजुमास यान्। जा
 नीतेयः सर्वे विद्वान् प्राणाभिः स रज्जुमै। द्विविधाः कुरुत्वन्तु भिन्नजो मवंत्यग्निवेशः। प्राणानामेकेभिः संहता
 रोरोगाणां। रोगाणामेकेभिः संहतारः प्राणानामिति। एवं वादिनं भगवत्तमात्रेयमग्निदेश उवाच॥ भगवंति
 कथमस्मात्माभिर्वदितव्या भवेत्पुरिति॥ ॥ भगवानुवाच॥ परमेकुलीनाः पर्यवदातक्रताः परिरक्षकम्।
 गोरक्षाः शुचये बिजहता हितात्मानः। सर्वे पकरावजः सर्वे द्विपोपपन्नाः प्रकृतिज्ञाः प्रतिपत्तिज्ञाः ते

0

5

10

15

20

25

30

CENTIMETERS

क. र.
११०

ध्वंवेदेभ्योपादेश्यावेदोत्थाध्वंराः स्वरूपयनचलिमंगलोयत्तरहोमनिधमप्रापश्चिजोयवासपत्रा
 दिपरिग्रहाच्चिकित्सां प्राह ॥ चिकित्साचायुकोहितायोपरिष्पते ॥ वेदं चोपरिष्पत्तायुर्विद्यं तत्राभ्युत्थतना
 नुवृत्तिर्जीवितमसुबंधोचरित्वेत्येकोऽर्थः ॥ तत्राद्यसर्वदयनीत्यायुर्वेदः ॥ कथमिदं वैद्युभ्यते ॥ तल्लक्ष
 णात्सुखासुखनोहितारित्ततः प्रमाणाप्रमाणातश्च ॥ यत्तश्चायुष्यारण्यनायुष्यारिचद्रव्यगुण
 कर्मणिविद्ययत्यतोऽप्योर्वेदे ॥ तत्रायुष्यारण्यनायुष्यारिचद्रव्यगुणानमीरिक्तेनलेनोपदेस्यते त
 त्रण ॥ तत्रायुर्लक्षंस्वलजरातोयथाबादेहव ॥ तत्रशरीरमानसाभ्यारोगाभ्यामनभिद्रुतस्यवि
 शेषेणायोवभवत् ॥ मदागनवलवीर्यौत्रपरात्रमस्यज्ञानविज्ञानेन्द्रियेन्द्रियार्थबलसमुदाये
 वर्तमानस्यपरमर्हिरुच्चिरविविधोपभोगस्यसमृद्धसवीर्यमस्यपथेष्टवारिणसुखमाशु
 भ्यति ॥ आसुरदमनोविपर्ययेणाहितैधिराः पुनर्भूतानांपरस्वादुपरतस्यसत्यवादिनशामपरस्य
 परीक्षकारिणो ॥ प्रमत्तस्यत्रिदांपरस्पर्शानुपहेतुमुपसिचमानापरशरिसंपलक्षस्यज्ञानविज्ञा

राम.
११०

नोपशमशीलवृद्धेयमेविनः सुनिवृत्तरागरोगेष्वाप्तमानवेगस्यसत्तं विविधप्रदानपरस्यतपोक्त
नप्रशमनित्यस्याध्यासविदस्तत्परस्यलोकात्मिमांसांमुच्येद्वयमणस्यसृजितमनोहितमायुर्व्यते
अहितमनोविपर्ययेणप्रमाणमायुष्यस्त्वर्थेद्रि- नोबुद्धिदेलदीनां विहजिलक्षणेहूपलम्भते
मिमित्रैरिदमुक्त्वाक्षरान्मुहूर्त्तत्रिः पंचसप्तदशहस्तपक्षात्मा मासश्चासातंवत्तराद्वास्वभा
वमापस्यतइति तत्रहंभावः प्रवर्ततेतुपश्चोमरगामंतित्येता निरोधइति कौथः॥ इत्यायुषः प्रमाण
मनोविपरीतमप्रमाणजरिष्टाधिकशिदेहप्रकृतिलक्षणमधिकृत्यवोपदिष्टमायुषः प्रमाणमायु
र्वेदोपमायुर्वेदः शाश्वतो निर्दिश्यते। अनादिमत्वात्स्वभावसंसिद्धस्वलक्षणत्वाद्वास्वभावनि
सत्वाच्च। नहि नभतकंदादिदायुषः सज्जानंबुद्धिसंज्ञाश्वाः शाश्वतश्चायुषेवेदपिताता अनादिमत्त्वं
संबुद्धुः संबुद्धयहेतुलक्षणमपरापरयोगादेषकार्यसंग्रहोविभाव्यते। आयुर्वेदलक्षणमिति। ए
वल्लघुशीतोष्णस्निग्धरूक्षादीनांबुद्ध्याणां स। मास्यविशेषाश्चांबुद्धिद्रोसोपेक्षाकुरुं रभिरस्यस्यमा

20

च.र.
१११

नेर्गुरुगामुपचयोः यवपोलघनामेवमितरेषामितेषामावस्वभावो नित्यः स्वलक्षणानां च द्रव्यानां एषिया
 दीनां मज्जिहिं दद्याणि गुरुगामुपचयानि नित्या नित्या पुर्वेदस्याभितोत्यतिरूपतन्मतेऽप्रमत्तावबोधोपदेशाभ्यां
 एतद्देह्यमपि हृत्योत्यजिसुप्रदिश्यते के स्वाभाविकं वा स्वलक्षणमस्तु तत्तुं यद्गुरुमिह चाध्याये यथा गे
 रोऽस्य मया द्रवत्वं भावस्वभाव नित्यतुमपि वा स्या यथोक्तं गुरुमिह स्वमतेऽर्गुरुगामुपचयोऽभवत्पचयो
 लघनामितिवमादि। तस्या पुर्वेदस्यागम्यत्वे॥ तद्यथा॥ कायचिकित्साशास्त्रांशस्याहर्तुं कं विषगरेवे
 रोधिकप्रशमनं तद्विघाकेमाभ्यस्यसायनानि वाजीकरणमिति। सवाधेत्योत्राहुरागराजस्य वे
 शेषः। तत्रानुश्रुतार्थप्रारिणानां त्रासोऽगोरक्षार्थं राजस्येवैत्यर्थं वैशेषः सामास्यतो वा धर्मा र्थकामपरि
 ग्रहार्थं सर्वज्ञत्वेपदाध्यात्मविदां धर्मपथरूपानां च धर्मपथप्रकाशकानां वामातपितभातवंपुं
 रुजनेस्पवाविकारप्रशमने प्रयत्नवाभवति। पश्चादापुर्वेदेकमध्यात्ममनुध्यायजि। विदयत्पनुवि
 धीपतेवासोऽपरोधर्मः॥ पसुनरीश्वराणावस्वभूतां वासकाशात्सुखोपहारनिमित्तमवस्यर्थ

राम.
१११

10

5

स्वावातिरभक्षरां वा वावसुपरिगृहीतानां प्राणिनामानुयीदृक्कासोऽस्पर्शः पसुनरश्चिद्वद्र
 हसपराः शरण्यत्वावसमानसुश्रेयायवेक्षानां विषयानामारोग्यमाधनेसोऽस्य काम इति यथा
 प्रश्नमुक्तमशेषेणाथमिषमिषजादितरेष्वप्रवृत्त्योऽविधं भवति तद्यथा॥ तंत्रं तंत्रार्थं स्थाना
 नि स्थानार्थानध्यायानध्यायार्थानि प्रश्नान्मार्थान्श्चेति। एतेन वैतद्वक्तव्यमशेषेणावाक्यशोवा
 काशीशोर्थावयवशश्च भवति। तत्रापुर्वेदः शाखाविद्यासूत्रं तत्रांशस्तत्त्वरां तत्रमित्यनर्थो तत्र
 तत्रार्थः पुनः स्वलक्षणेनेवोपदिष्टः सवार्थः प्रकृरगोर्विभाव्यमानो भूय एव शरीरवृत्तिहेतुव्या
 धिर्ब्रह्मकालकापीकृत्करणविधिदिनिश्चयादशप्रकृरास्तानि च प्रकृराभिरेव लेनोपदेक्ष्यते
 तंत्रेण। तत्राहोऽस्वानानि। तद्यथा॥ श्लोकमिदमविमानशरीरेन्द्रियविकित्सितकल्पसिद्धिस्थाना
 नि तत्र त्रिंशदध्यायकं श्लोकस्थानमष्टाध्यायकमिनिदानविमानशरीरस्थानानि। द्वादशकमि
 द्रियानां त्रिंशकं विकित्सितानां द्वादशकं कल्पसिद्धिस्थाने भवत इति॥॥ भवति वात्र॥ द्वे त्रिंशके

0

5

10

15

20

25

30

CENTIMETERS

20

च. २

११२

दशकत्रयं वरीरपष्टकान्येषु समासिकम्। श्लोकैश्च धारिष्विकल्पसिद्धिनिदानमानाश्रयसंज्ञकेषु
स्वस्वस्थानेषु स्थासं वस्थानाथ उच्यते। अध्यापानां शान्तिविशेषं यथुना मक्रमगतं। दीर्घजीवोऽप्य
पामागिसंज्ञास्यवधादिकौषट्ठिकेकाश्रयश्चेति वक्तुं को भवज्जाश्रयः। मात्रातस्याशितो योचनवे
गन्धारगस्तथा। इंदियोपक्रमश्चेति वक्तुं स्वास्थ्यवृत्तिकाः। बुद्ध्या कश्च वक्तुं व्यादेमहालिसेषरा
तथा। मरुवातकलास्येन विधानैरेशिकास्तु धः। स्नेहनस्वेदनाध्यायादुभौपश्चापकल्पनः। चिकित्सा
प्राप्तश्चेव सर्वरूपकल्पनाः। किपजः शिरसीयश्च त्रिंशोधाद्योदरादिकौ। रेणाध्यायो महश्चेति
रेणाध्यायवक्तुं यः। अथैति निहितसंख्यातस्तथा लंघनतर्पणौ। विधिशीरोरिजकश्चेति व्याख्यातास्त
त्रयो जनाः। यजुः पुरुषसंख्यातो मद्रकाप्यनपानिकौ। विविधा शिजपीतश्च चत्वारिंश विनिश्चये।
दशप्राणापतनिकस्तत्तार्थदशमस्तिकः। द्वावेतौ प्राणादेहार्थौ श्रोतो वै घण्टायाश्च यौ। अथ धस्वस्वनि
देशकल्पनारोग्यो जनाः। चतुष्पाद इमे रोगजाः। सप्तमश्चात्र पानिकः। द्वावाप्तौ संग्रहाध्याया

राम.
११२

10

5

स्यते। तंत्रपादवर्तः सर्वपथासंघर्षसंग्रहः। पृष्ठास्तंत्राघयान्नायविधिना प्रश्न उच्यते। प्रश्नार्थो
पुक्तिमांसस्य तंत्रेनेवार्थनिर्णयः। निरुक्तं तंत्रेणातंत्रस्थानमर्थप्रतिष्ठया। अधि कल्पपमध्यायो
नामसंज्ञाप्रतिष्ठिता। इति सर्वपथाप्रश्नमष्टकं संप्रकाशितं। कर्मिणोक्तं तंत्रस्य संग्रहः सुवि
निश्चितः। सति पादविकोत्पाताः संक्षोभस्य पत्रिग्रे। वर्तकानामिवोत्पाताः सहसेवाविभाविताः।
तस्मात्तान् सर्वसंज्ञये सर्वत्राष्टकमादिशेत्। पारावरपरीक्षार्थमत्र शास्त्रविदावलं। शब्दमात्रे
ण तंत्रस्य केवलस्यैकदेशिकाः। भूमस्त्यवलास्तंत्रेत्याशब्देनैव वर्तिकाः। पशुः पश्यानां दीर्घत्वात्।
श्विनमध्ये वक्तुं यते। सप्तमं वक्तुं मासाघप्रकृतिं भजतं पशुः। तद्वदज्ञः। तमप्यस्तु कश्चिन्मोक्षवर्षसा
धनः। स्थापयत्यात्मनात्मानमात्रत्वासाघमि घृते। वस्तुः सत्त्वावोलीभिरवुद्धिरवुद्धिः। किं वै
वक्ष्यति सजत्यर्क उभेदीजलोपया। सहजेनैव विरुद्धीयाद्विषयगल्पश्चेति रवि। ह्यात्माश्चाष्ट
केनाहवितरां स्वात्ममात्रिकः। दंभिने मुखराश्रयाः प्रभृतावद्विमात्रिकाः। प्रायः प्रापेण सुमुखः।

0

5

10

15

20

25

30

CENTIMETERS

20

च.र.
११४च.र.
११४
२००

मनोपुक्तात्मभाषिणः। तत्त्वज्ञानप्रकाशार्थमहंकारमनाश्रिताः। स्वत्याधारात्सुखरान्मर्षयेत्तद्विवादिनः। प
रोक्षतेष्वनुक्रोशस्तत्त्वज्ञानं परादया। पेक्षात्रेषामसद्वादनियोगेनिरतामतिः। असत्पक्षात्मिकाजिदंभ
यातुष्यमाधना। भवत्यवासाः स्वित्तरेप्रायः परविकृच्छका। तान्कालपाशसहशास्वर्चपिक्तास्त्रदृष्टका
न्। प्रशम्यज्ञानविज्ञानपूर्वमेवेद्विषयकमानः। समग्रंरुखमाधानमविज्ञानेदृष्टाश्रयम्। सुखं समग्रंवि
ज्ञानमविमलेवप्रतिष्ठितं। इदमेवमुदाहरार्थमज्ञानान्नप्रकाशकं। शास्त्रं दृष्टिप्रकाशकं। यथेवादित्य
मंडलमिति॥॥ तत्रश्लोकः॥ अथैदंशमहामलाः संज्ञावैषाद्यथाहता। अयनाताः षडग्राश्रयं
त्रविदांचयत्तसमकश्चाष्टकश्चैवपरिग्रहः। सनिर्ग्रहः। यथावात्स्यंयदर्थंयद्विधाश्चैवदेशिकम्। अ
र्थेदंशमहामलेसर्वमेतत्प्रकाशितं। संग्रहश्चायमप्यायसंग्रहस्यास्यैवेकैवलः। यथासुमनसोम
त्रसंग्रहार्थंविधीयते। संग्रहार्थंज्ञायाधीनामणिणासंग्रहः कृत इति॥॥ अस्मिन्विश्रुतेतत्रैवचरक
प्रतिसंस्मृते। समासेचरकस्यैवज्ञाकृष्णानंमविस्तरमिति॥॥ अथातोद्वारनिदानं व्याख्यास्यामः॥

राम.
११४

10

5

0

5

10

15

20

25

30

CENTIMETERS

15

10

5

0 cms.

5

10

15

20

25

